

O'SMIRLAR TARBIYASINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK –PSIXOLOGIK MASALALARI

Rahmatov Rafik G'ayratovich

Yoshlar agentligi Chirchiq shahar bo'limi yoshlar yetakchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrida ta'lim oluvchilar xulqida yuzaga keladigan psixologik jarayonlar, ularda kattalarga xos tuyg'uning paydo bo'lishi, yetuklik hissi, ijtimoiy-axloqiy va aqliy faoliyatda yuzaga keladigan xususiyatlar pedagogik-psixologik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qiziqish, oila, psixologik muhit, oilaviy tarbiya, ta'lim va tarbiya jarayoni, bolalar va o'smirlar yashaydigan mahalla, psixologik muhit, voyaga yetmaganlar xulq-atvori, xulq-atvori.

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrida ta'lim oluvchilar xulqida yuzaga keladigan psixologik jarayonlar, ularda kattalarga xos tuyg'uning paydo bo'lishi, yetuklik hissi, ijtimoiy-axloqiy va aqliy faoliyatda yuzaga keladigan xususiyatlar pedagogik-psixologik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qiziqish, oila, psixologik muhit, oilaviy tarbiya, ta'lim va tarbiya jarayoni, bolalar va o'smirlar yashaydigan mahalla, psixologik muhit, voyaga yetmaganlar xulq-atvori, xulq-atvori.

Abstract: *In this article, the psychological processes that occur in the behavior of students during adolescence, the emergence of adult-like feelings, the feeling of maturity, the characteristics that occur in socio-ethical and mental activity are highlighted from a pedagogical and psychological point of view.*

Key words: *Interest, family, psychological environment, family upbringing, education and upbringing process, neighborhood where children and adolescents live, psychological environment, behavior of minors, behavior.*

Bugungi kunda respublikamizda ta'lim sohasini bosqichma–bosqich isloh qilish ishiga katta e'tibor berilmoqda. Har tomonlama rivojlangan, ongli barkamol shaxsni tarbiyalash hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Chunki, yurtimizning ertangi kuni bugungi yoshlar qo'lidadir. Shuning uchun sog'lom, ongli, bilimdon, dunyoqarashi keng shaxslarni tarbiyalash vazifasi davlatimiz siyosatining ustivor yo'nalishlari darajasiga ko'tarildi.

Mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini XXI asr talablariga to'liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratish bo'yicha keng ko'lamli aniq yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Haqiqatan ham, hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masala bo'lib qolmoqda.

Bugungi keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla faollari bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarni yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratishimiz zarur. [7]

O'smirlik davrida eng muhim psixologik tuyg'u - kattalar yoki kattalar tuyg'usining paydo bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Yetuklik hissi ijtimoiy-axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngilochar jarayonda, xatti-harakatlarning tashqi shakllarida namoyon bo'ladi. Oiladagi nosog'lom psixologik muhit va oilaviy tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar va tarbiya jarayonida kuzatilayotgan kamchiliklar, bolalar va o'smirlar yashaydigan mahallalar hayoti, ularning psixologik muhiti voyaga yetmaganlar xulq-atvorining kelib chiqishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolishi mumkin. Jinsiy yetilish o'smirning bu yoshdagi xulq-atvoriga asosiy biologik vosita sifatida ta'sir o'tkazadi.

Kichik o'smir psixologik «mexanizmi» sxematik ravishda quyidagicha baholanadi. Endokrin garmonlarining paydo bolishi va ularning markaziy nerv sistemasiga ta'sir qilishi bilan bog'liq bolgan jinsiy yetilishning boshlanishi bolalar faolligining jismoniy va psixologik imkoniyatlarini oshiradi hamda ularning o'zlarini kattalardek his etish, mustaqil bo'lish tuyg'ularini tuyushlari uchun qulay shart-sharoitlarni olib keladi.

O'z faoliyatining dastlabki bosqichlarida o'qituvchi ko'plab muammolarga duch keladi, ularning asosiylaridan biri o'quvchilar bilan yaxshi mehnat va insoniy munosabatlarni o'rnatish qiyinligidir. Bu muammo, ayniqsa, qiyin o'smirlar bilan ishlashda keskin. [2] Noqulay sharoitlarda bunday talabalar sinfdagi barcha normal ishlarni buzishi mumkin. Qiyin o'smirlar haqida gap ketganda, ular birinchi navbatda xatti-harakatlari atipik bo'lgan va belgilangan ijtimoiy me'yorlarga to'g'ri kelmaydigan, ularni buzadiganlar tushuniladi. Xulq-atvorini tuzatish qiyin bo'lgan bolalar "qiyin o'smirlar" deb ataladi. Bunday xatti-harakatlar deviant deb ataladi. Bunday xatti-harakatni tegishli ravishda tuzatish bo'lmasa, u asta-sekin huquqbuzarlikka aylanadi, ya'ni allaqachon mavjud qonunchilikni buzgan.

O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri «o'tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi.

Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni «psixik rivojlanishdagi inqiroz» deb nomlagan. Kichik maktab davridan so'ng bola alohida olingan shaxs

sifatida o'z-o'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o'smirlik yoshini ikki xil davrga — kichik o'smirlik davri va katta o'smirlik davrlariga to'g'ri keladi.

Birinchi bosqichda o'smir o'zini «bola»lardan ajratib, endi o'zini kattalar olamiga mansubligini ta'kidlamochidek bo'ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o'smirlarning asosiy xarakteristikalarini hisoblanadi. Ikkinchi bosqichda o'smir endi o'zining yosh bola emasligiga shubha qilmaydi va o'zligini aniq anglay boshlaydi, o'z shaxsini ulug'lab, o'ziga xos harakatlar qila boshlaydi. O'smirlarni o'z shaxslari haqidagi fikrlar ko'proq qiziqtiradi, ular o'zlarini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladilar.

O'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolishlari ham mumkin. O'smir katta odam, shuningdek, chekuvchi, ichuvchi singari yangi rollarda o'zini noqulay his qiladi. Psixik rivoji jihatidan bolalarga yaqin, lekin ehtiyojlari jihatidan kattalarga yaqin bo'lgan o'smirda juda ko'p noqulay va tashvishga tushuvchi holatlar bo'ladi va ular o'smirda krizisni yuzaga keltirib chiqaradi. Bu krizis o'smirning ma'naviy o'sishi, shuningdek, psixikasidagi o'zgarishlar bilan ham bog'liqdir. Bu davrda bolaning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi.

Lekin eng kata o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirning asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin.

O'smirlarda boshqalarning fikriga e'tibor bermaslik, o'zini o'ylash, kuch yordamida guruhda obro' qozonish, maktab guruhining boshqa o'quvchilari bilan aloqa o'rnatishga qodir emas va shuning uchun, natijasida o'z tomonida qasos izolyatsiya tufayli, ichida bo'lishi mumkin. Ularga xos bo'lgan jasurlik va shafqatsizlik ko'pincha bunday pastkashlikni anglashlari tufayli paydo bo'ladi, ular uning o'rnini qoplash mexanizmi sifatida ishlaydi.

Bunday o'smirning deviant xatti-harakatlarini o'z vaqtida tuzatish uchun o'qituvchi doimo o'tkir muammoga duch keladi. Biroq, o'qituvchilarning o'ziga xos mentalitetiga ko'ra, ularning ko'pchiligi qiyin o'smirning qiyin tarbiyasi sababi uning yomon irsiyatida deb hisoblashadi. Biroq, zamonaviy rus va chet ellik o'qituvchilar va psixologlarning aksariyati tabiiy, irsiy omillar, garchi ular o'spirinda qiyinchiliklar paydo bo'lishiga moyil bo'lishi mumkin, ammo ular hali ham ijtimoiy omil orqali bilvosita ta'sir qiladi, deb hisoblashadi.

Aytishimiz kerakki, qiyin o'smirning ruhiyati ba'zi xususiyatlarga xosdir. Ular oldindan aytib bo'lmaydigan va hissiy jihatdan beqaror; ular kayfiyatning keskin

o'zgarishi bilan ajralib turadi. Yaxshi va g'amxo'rlikka ular ko'pincha qo'pollik va tajovuzkorlik bilan javob berishlari mumkin, befarqlik, boshqalarni g'ayrioddiy hayratda qoldirishlari mumkin.

Bir tomondan, bunday o'smirlarning o'zlari kattalarning e'tiborini qidirib topishlari mumkin, lekin keyin ularni qo'rqitishni boshlaydilar.

Qiyin o'smirning xatti-harakatlarini tuzatish turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin. Masalan, Bochkareva (1968) buni o'smirni harakatga keltiruvchi qurilmalarni tushunish va keyinchalik ularni bosqichma-bosqich o'zgartirish orqali amalga oshirishni taklif qiladi. Hozirgi vaqtda o'smirning ta'lim olishdagi qiyinchiliklarini muvaffaqiyatli engib o'tish, ularning ruhiyatini to'g'ri tushunish va unga kattalar va tengdoshlar tomonidan etarlicha e'tibor qaratish orqali mumkin, degan fikr hukmronlik qilmoqda.

Jamoaviy faoliyatda o'smir kattalarga ijobiy munosabatni ta'minlagan holda bu ob'ektiv eksperimental psixodiagnostik ma'lumotlarni olish masalasini keskin ko'taradi, buning asosida kelajakda bunday psixokorreksiya ishlari oddiy o'qituvchilar tomonidan muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

O'tkazilgan eksperiment shuni ko'rsatadiki, bir qator shaxsiy fazilatlari bo'yicha qiyin o'smirlar oddiy, ijtimoiy jihatdan maqbul xatti-harakatlarning namoyon bo'lishiga moyil bo'lgan oddiy o'quvchilardan haqiqatan ham keskin farq qiladi.

Bezovta o'smirlar yolg'izlikka, befarqlikka, ma'lum bir qattiqqo'llikka va ozgina muloqotga olib keladi, ularning kayfiyatida *skeptitsizm* hukm suradi, ular boshqalarga nisbatan sovuqqon, yolg'iz qolishni yaxshi ko'radilar, ular bilan ochiqchasiga gaplashadigan yaqin do'stlari yo'q. bularning barchasi tengdoshlari bilan normal mehnat munosabatlarini o'rnatishga to'sqinlik qiladi

Ularda his-tuyg'ularning namoyon bo'lishida o'zini tutadi, boshqa odamlar bilan aloqada ishlashni yoqtirmaydi, bir yoki ikkita do'stga ega bo'lishni afzal ko'radi va yolg'izlikka moyil. Ular doimo his qiladigan ichki hissiy kuchlanish ularni tark etmaydigan hayajon, tashvish, umidsizlik va hayajonni keltirib chiqaradi.

Ba'zi o'smirlarni nima uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek, ota-onasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Bu holat ularni ichdan asabiylashishlariga sabab boladi va o'smirlik davri inqirozi yuzaga keladi. Krizis boladagi mavjud tushkunlik, yolg'izlikka intilish, passivlik yoki aksi, o'jarlik, qaysarlik, agressivlik, hayotga salbiy munosabatlarning kechishida namoyon bo'ladi. Bunday paytlarda u o'zi singari katta fiziologik, psixologik o'zgarishlar kechayotgan o'rtog'i bilan muloqot qilishga katta ehtiyoj sezadi. Do'sti o'smiringa ijobiy ta'sir qiladimi yoki uni yo'ldan urib, yomon ta'sir qiladimi — bu narsa uning axloqiy qiyofasi bilan bog'liq.

Tadqiqot qiyin o'smirlarning g'ayritabiiy, asotsial xatti-harakatlari ularning o'ziga xos psixologik xususiyatlariga bog'liq degan dastlabki taxminimizni tasdiqlaydi. Bu, birinchi navbatda, qiyin o'smir shaxsiyatining hissiy sohasiga tegishli. Bunday o'smir,

bir tomondan, hissiy jihatdan shafqatsiz, bu o'qituvchining uning motivatsion sohasiga ta'sirini murakkablashtiradi. Boshqa tomondan - o'smir o'z his-tuyg'ularini yomon boshqaradi. Ular har doim "o'ynaydilar" va bunday "his-tuyg'ular o'yini" ning diapazoni juda keng va bundan tashqari, yarim tonlardan mahrum. Bu erda o'qituvchi uchun yagona tasalli shundaki, ko'pchilik qiyin o'smirlarning umumiy hissiy muhiti ijobiy rangga ega bo'lib, o'qituvchining bunday o'smirlar bilan o'zaro munosabatini osonlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining bunday o'smir bilan ishini murakkablashtiradigan narsa shundaki, o'smir hech kim bilan qanday qilib malakali muloqot qilishni bilmaydi va ko'pincha bunga ehtiyoj sezmaydi. Bunday past darajadagi aloqa qiyin o'smirning boshqa bolalar bilan birgalikdagi mashg'ulotlarga qo'shilishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Demak, o'qituvchi unga ta'sir o'tkazish uchun kuchli ijtimoiy vositadan mahrumdir.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Dubrovina N.V "Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya" - M.: Shnayder L.B. "Deviantnoe povedenie detey i podrostkov". M:2005y.46-54c.
2. E.G'oziyev." Ontogenez psixologiyasi". Toshkent -2020.
3. G'oziyev E.G' "O'quvchilarda umumlashtirish usullarini shakllantirish va ularning aqliy taraqqiyoti".Toshkent 2021.
4. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2020). Психологические установки девушек о семейной жизни. *Научные исследования XXI века*, (2), 315-318.
5. Акрамова, Ф. А., & Билолова, З. Б. (2019). Психологические факторы отношения узбекской молодёжи к семье и браку. *Современная семья: изменяющиеся смыслы и практики*, 1(1), 192-196.
6. Salohiddinova, G. B. (2023). Oilada yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda montessori texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari. *Academic research in educational sciences*, 4(TMA Conference), 270-273.
7. Salimova, D. (2022). Characteristics of the development of plot-role playing games in the activity of preschool children. *Science and innovation*, 1(B5), 189-192.
8. Salimova, D. F. (2020, November). The role of role-playing games in the moral development of preschool children. *Archive of Conferences*, 9(1), 60-61.
9. Damirovna, B. S. (2023). Bo 'lajak pedogoglarda refleksiv sifatlarini innovatsion yondoshuv asosida rivojlantirish texnologiyalari. *Tadqiqotlar*, 27(4), 92-99.
10. Damirovna, B. S. (2023). Hozirgi kundagi pedagoglarning o 'zini-o 'zi boshqarish. *Journal of new century innovations*, 41(1), 106-116.

11. Berdaliyeva, S. D. (2023, January). Bo 'lajak pedagoglarda o 'zini-o 'zi boshqarish madaniyatini shakllantirish tizimi. *International conferences*, 1(1), 146-151.
12. Mahkamov, U. I., & Damirovna, B. S. (2022). Bo 'lajak pedagoglarda o 'zini-o 'zi boshqarish madaniyatini shakllantirish tizimi. *Journal of new century innovations*, 16(3), 48-52.
13. Jabborova, O. M., & qizi Saparbaeva, D. T. (2022). Independent educational methodology. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 6, 30-34.
14. Каримова, З. (2021). How to understand that a teacher is a professional: 5 main signs. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
15. Kadyrova, O. K. (2020). Professional pedagogical activity its types and structure. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, 1(12), 93-96.